

Holokauszt emlékhelyek Borsod-Abaúj- Zemplén megyében

**Spisák Zsuzsanna
Tóth Laura
11.A**

Magyarország északkeleti részén, a Zemplén hegység vidékén hajdan erősen vallásos, úgynevezett hászid zsidók éltek, akik többségükben a 18. század során költöztek ide a Kárpátok túloldaláról, hogy a környék borát megtermelve Lengyelországba és Oroszországba exportálják. Többnyire falvakban, kisvárosokban telepedtek le, és a szőlőművelés, borkitermelés mellett a lakosság igényét is ellátták, a falusi kereskedelem, kisipar és terményfelvásárlás révén. Az életük szorosan egybekapcsolódott a vidék egyszerű népének mindennapjaival. Vallási vezetőiket, a rabbikat héberül cádikdoknak, igazembereknek, jiddis szóval a rebéknek szólították. A falusi lakosság tisztelte, és csodarabbikként emlegette őket. Történeteik a keresztények között is népszerűek voltak, sírjaikhoz mindmáig számos zarándok látogat el a világ minden részéből.

Miskolcra a 37-es úton közelíthetjük meg a zempléni (hegyaljai) zarándokút vonalat, amely egyedülálló vallási-folklorisztikus jelentőségű, a vidék egyúttal a magyar történelem kiemelkedő emlékhelye is, s amellet rendkívül szép tájakon át vezet a látogatót. Ma már a holokauszt következtében ezen a vidéken sehol nem találunk működő zsidó hitközséget.

Emlékhelyek:

- □ Szerencs: 1929-ben még 1400 zsidó élt itt, a Széchenyi utcában állt zsinagógát lebontották, csak egy imaház látható a Széchenyi utca 50. sz. alatt. Az egykori nagy zsidó közösségre emléktábla és az Árpád hegyen, a Széchenyi közben található, bekerített temető emlékeztet. Itt van Billiczer Amram és fia Pinkász rabbik sírja.
- Mád: A mádi zsidó legendája tette híressé: az üzleti útra indult, de a bakon elbóbiskolt kereskedőnek a lova állítólag magától visszafordult, és a zsidó felébredve saját háza előtt találta magát. Az 1795-ben épült műemlék barokk zsinagógát 2004-ben Wirth Péter tervei alapján példaadóan renoválták, amiért 2005-ben Europa Nostra díjat kapott. A díszesen faragott kőkeretes vaskapun belépve a boltozatos előcsarnokon keresztül jutunk a néhány lépcsővel mélyebben fekvő belső zsinagógai térbe. A négy sorban álló padokban 130 férfi számára volt ülőhely. A nők a karzaton ültek, melynek a térbe benyúló szakaszát két faoszlop támasztja alá, s felül a karzat mellvédjén áttört farács választotta el a zsinagógai tértől. Az arányos, szép művészi részletekből kialakított templombelső bizonyítja egykori építetőinek ízlését. A mennyezet középső boltmezejét négy oszlop tartja. Ez alatt áll a padlószintnél magasabb Tóraolvasó-emelvény, amely az oszlopok által lett kiemelve, és szép vasrácsos korlátja elkülöníti a zsinagóga többi részétől. A keleti fal közepén áll a magasan elhelyezett, szép frigyszekrény, amelyet

környezetével együtt választékos igényességgel alakították ki. Az ide vezető lépcsőket díszesen faragott mellvédkorlát kíséri. A frigyszekrényt két-két díszes fejezetű oszlop fogja közre, melyek fölé dúsan faragott és barokkosan áttört falat építettek. Innen gördült le a frigyszekrényt védő függöny kárpitja. Fölötte két oroslán tartja a kettős kőtábla díszes pajzsát, míg fölötte kerubok helyezik rá az indadíszekből kibontott Tóra koronáját. Az együttes jobb oldalán az előimádkozó asztal a frigyszekrényhez vezető öt lépcsőfok része.

Az egykori rabbilakás és vallási főiskola a zsinagógával szemközt található, földszintes, a város felőli oldalán emeletes, szép barokk épület. Messze földön híres rabbik működtek itt, az 1824-ben Mádon született Schwartz Ábrahám, majd fia, Naftali, végül pedig Winkler Mordeháj, aki 1932-ben halt meg. Sírjaikat a mádi zsidó temetőben, az északi városszélen, a domboldalon mindmáig sokan keresik fel.

- □ Tállya: E községnek a holokauszt előtt három zsinagógája volt, ezeket lebontották, vagy átalakították. A körülkerített, gondozott temetőben található Rosenbaum Gerson és fia, Arje Leib rabbi sírja. Mindketten sátoryszerű sírban, úgynevezett óhelban nyugszanak.

- Abaújszántó: A város hajdan fontos kereskedelmi és piaci központ volt. Nagyméretű, ma raktárként használt zsinagógája 1896-ban a piac közvetlen közelében épült (Ez a Jászai tér 15. szám alatt van.) A körülkerített, gondozott temető a Dobó u. 20. sz. alatt található. Itt van Lőw Eleázár és Lipschütz Arje Lőb rabbik sírja.

Egyik legrégebbi hitközsége az 1760-as években alakult meg. Tagjai hamarosan templomot építettek, temetkezési egyletet, tórát, elemi iskolát és jesivát alapítottak. Az uradalmi településre, amely Tokaj Hegyalja „nyugati kapuja” volt (itt jött létre egyebek mellett a híres Zimmermann féle pincészet), a 18. század végétől nagy számban telepedtek izraeliták. Bár a 19. század utolsó harmadában már az elvándorlás vált jellemzővé, a településen az első világháborúig, 1910-ig 893 izraelita élt, ami az össznépesség 19 százalékát adta.

1919 őszén Abaújszántón is több zsidóellenes akció zajlott, letartóztatásokra és árukészletek felgyújtására is sor került. Ezzel párhuzamosan a szigorú és elzárkózó ortodoxia irányzata erősödött fel. Ez abban is megnyilvánult, hogy 1932-ben kísérlet történt az izraelita elemi iskola újraindítására, a helyi jesiva pedig az ország minden tájáról vonzotta a hithű zsidókat. A hitközség az 1940-es évek elején már csak mintegy 680 lélekből állt (a népesség 13,9 százaléka). A közösséget ekkor Weisz Gyula, illetve Deutsch Jenő anyakönyvvezető rabbi vezette. A zsidótörvények és az izraeliták gazdasági ellehetetlenítését célzó rendelkezések végrehajtásával egyidejűleg az antiszemita hangulat erősödésének a településen számos jele volt: betörték a zsinagóga és a zsidó magánházak ablakait, megtámadták és fizikailag bántalmazták a járóelőket, uszító feliratok jelentek meg, szabotázs vádjával izraelitákat tartóztattak le.

A zsidóság iránti ellenszenvet növelte, hogy jiddisül beszélő lengyelországi és szlovákiai menekültek érkeztek a településre, akik részben a jesivában rejtőzködtek, részben magánházakban találtak menedéket, továbbá hogy Abaújszántó munkaszolgálatos századok koncentrálni központja volt. Emiatt csupán elszórt, egyéni példákat találunk izraeliták védelmére kelő keresztény lakos bátor fellépésére. A zsidóság auschwitzi deportálása május 15-én kezdődött. A rabbi, akit fivére, Deutsch Adolf, a budapesti ortodox izraelita hitközség tanintézeteinek igazgatója mentett ki, június 30-án a Kasztner csoporttal hagyta el Magyarországot. A deportálást követően a településen heves vitákat keltett az izraelita vagyontárgyak, mindenekelőtt a Rónai Pál féle malomépület és berendezéseinek szétosztása. A veszteségek mértékét jelzi, hogy a háború után újjászervezett hitközséget – a működési területéhez tartozó helységekkal együtt mindössze 61 személy alkotta. Vezetői Friedmann Rezső, Szántó Jenő és Bárdos Samu voltak. A szervezet azonban az elvándorlás következtében 1950-ben felbomlott. Abaújszántón a nagy számú egykori zsidó lakosság azt eredményezte, hogy külön temetőt alakítottak ki nekik. Nem szabadon látogatható, temetőőr vigyázza a területet. Ennek köszönhető talán az a különösen szépen gondozott terület, mely a város szélén, az egyik domboldalon található. Ezt az emlékművet 2005-ben avatták, a második világháborúban, 1944. április 17-én deportált zsidók emlékére. Hét nagyméretű fekete gránittáblán olvashatók a nevek. Ezeket félkörívben helyezték el, középen meg egy emlékkő látható, egy sajnos máris alig olvasható felirattal.

- Tarcal: Itt látható a tetszetős, barokk stílusú kis zsinagóga. A rommá vált épületet az utolsó pillanatban egy finn család megvásárolta és újjáépítette. A földszinten működik a Tarcali Galéria, az emeleten lakást alakítottak ki. Az épület oromzati architektúrája, a párkányzat, a falmezők tagolása kettős függőleges falsávokkal, a külső vezetési lépcsőfeljárat hasonlít a mádi zsinagógához. A község híres rabbija volt a közösségnek Paneth Ezékiel (1813-22), aki később Erdély főrabbi lett. Egyik utódjának, az 1906-ban elhunyt Spira Jakabnak a sírja a temető (Keresztúri út 25.) leglátogatottabb sírhelye.

□

- Tokaj: A 17-18. században a kereskedelmi és hadi út (Erdélyből Kassa felé) fontos állomása, tiszai átkelőhely volt, valamint a Bécs felé irányuló bor és marhakereskedelem jelentős kiindulópontja. Az első zsidó borkereskedők a 17. században települtek le a festői szépségű városban, a gazdagabbak a Fő utca szép nagy kereskedőházaiban laktak. A kupolával, kerek tetőablakokkal ellátott zsinagóga Tokaj egyik nevezetessége, a városkép díszje. Arányos, díszes, reprezentatív épületét 1890-ben emelték. A holokauszt és az évtizedes elhanyagoltság következtében az épület súlyosan megromlott, felújítása napirenden van. A nagy zsinagóga mellett találjuk Tokaj Hegyalja egyetlen működő zsinagógáját, a kisméretű, Dávid-csillaggal díszített, szépen felújított, berendezett, állandóan használt egykori kis tanházat. (A háború előtt a haszid hívek imaháza volt.) A régi zsidó temetőben több híres rabbi (Fanféder Simon Júda, Schück Dávid, Strasser Akiba) sátorsírja található. Ez a temető a Bodrogyugban, a tokaji várrom falainál van, 1750 körül alapították, és oda csak komppal juthatunk el. Ezt az árterületet többször elöntötte a víz, ezért a 19. század végén engedélyezték, hogy a zsidók a város közelében, a hegyoldalon új temetőt hozzanak létre. A festői temetőben mintegy 60-70, igen régi, 18 - 19. századi sírkövet találunk.

- □ Bodrogkeresztúr : A zsidók 1726-ban települtek a Rákóczi-birtok területére, a Bodrog-partjára, és a Rákóczi-házzal szemközt kaptak a zsinagóga építéséhez telket. A ma is álló zsinagóga épülete (A Kossuth Lajos u. 57.szám alatt) 1906-ban, a hászidok imaháza 1920-ban készült el. A nagytemplom a Bodrog feletti domb tetején, igen rossz állapotban, üresen áll. Leghíresebb rabbija Steiner Sájele volt. Tanácsaiért messze földről is felkeresték, zsidók és keresztények egyaránt. Nevéhez számos legenda fűződik, emléke most is élénken él. A rabbiház (A Kossuth Lajos u. 65. szám alatt) szinte változatlan formában áll, a korabeli kisvárosi-falusi építészet mintapéldája. Ma emlékház és zarándok

pihenő. A szőlőhegyen levő temetőben, a legmagasabb ponton áll a nagy rabbi sírja, és mintegy körülveszik elhunyt hívei.

- □ Olaszliszka: Az álmos kis faluban élt az egyik legismertebb csodarabbi □, Friedmann Cvi Hers. Sátorszerű sírját a patakparti domboldalon elterülő festői temetőben (A Belsőköcsord u. 31. szám alatt) találjuk Az Amerikában élő hívei által felújított temető a magas, erős kerítés és a menórát (hétágú lámpást) formáló rácsos kapu mögötti kocsibeálló már messziről szembetűnik.
- □ Tolcsva: A Hegyalja leghíresebb bortermelő községeinek egyike a Bodrog folyó partján. Napjainkban már csak a temető őrzi az itt hajdan nagy számmal élt zsidók emlékét. Itt nyugszik az 1919-ben elhunyt Glück Ábrahám Izsák, aki fél évszázadon át volt a falu rabbija.
- □ Sátoraljaújhely: 1808-tól 1841-ig a legendás Teitelbaum Mózes rabbi működött. Állítólag gyermekkorában a beteg Kossuth Lajost édesanyja elhozta a rabbihoz, aki úgymond nemcsak meggyógyította, de egy bibliai idézettel megjósolta későbbi fényes karrierjét. Sátoraljaújhelynek már 1828-ban 1217 zsidó lakosa és zsinagógája volt. A hitközség fejlődésének csúcspontját az 1880-as éveitől az első világháborúig terjedő időben érte el. A hitközség a zsidó iskolát és kórházat is tartott fenn. A II. világháború előtt mintegy 4000 zsidó lakosa volt a városnak, ma már csak néhány főből áll a közösség. Létesítményeikből két temető és egy romos kis imaház maradt. A városba

bevezető út mentén látható a domboldalra felkúszó, modern betonkerítéssel körülvevett több száz éves temető. Az előtérből néhány lépcső vezet Teitelbaum Mózes sírját rejtő sátorszerű építményhez, az óhelhez. (Az új temető a Kazinczy utca 91. szám alatt található.) Itt is találjuk Lőw Jeremiás és fia, Lázár rabbi sírjait.

- Jósza: Több zsidó család élt itt, közel 30 fős közösség. 1944-ben egyik nappal a másikkal itt kellett hagyniuk mindent, s a túlélők közül sem tért vissza. A gazdátlan és elhanyagolt temetőt 1994-ben a Raoul Wallenberg Alapítvány támogatásával állították helyre.
- Miskolc: Borsod-Abaúj-Zemplén megye székhelye. Itt található a város és egyben a megye egyetlen ma is működő zsinagógája. Az imaház a XIX. század második felében épült neoromán stílusban Ludwig Förster tervei alapján. Az építész újításai az ortodox többségű hívők részéről tiltakozást váltott ki. Egy sátoraljaúj helyi rabbi gyűlés eltávolította az addig miskolci rabbit és átépítették a hagyományoknak megfelelően az imaházat.

- Halmaj: Zsidó temetőt találhattunk itt, de felszámolták.
- Böcs: 1944-ben elhurcolt zsidó áldozatok emlékére állíttatta a zsidó hitközség az Arany János és a Kossuth Lajos utca találkozásánál lévő porta területén, ahol egykor egy kisebb zsinagóga is állt. Az emlékoszlop a környék 130 holokauszt áldozatának emlékét örökíti meg a magyar és héber felirattal.

Források

Internet:

- http://www.haristravel.com/index.php?option=com_content&view=article&id=670&Itemid=682
- <http://acenter.hu/Regi-zsido-temeto-izraelita-temeto-satoraljaujhely-8100/>

Irodalom:

- Nagy Katalin : Az emlékezetnek méltó története